

પંચમહાલ જિલ્લાના આદિવાસીઓનો સ્થાનીય રોજગાર અને ખેતી તથા પશુપાલન વલણો

કિશોર ડી. ગોહિલ¹, ડૉ. હરીગોપાલ અગ્રવાલ²

સારાંશ

પંચમહાલ જિલ્લો મધ્ય ગુજરાત પ્રદેશનો મહત્વનો જિલ્લો છે. પંચમહાલ મુખ્યત્વે ડાંગર, મકાઈ જેવા મુખ્ય પાકો ધરાવતો કૃષિ જિલ્લો છે. અન્ય પાકો જેમકે ઘઉં, કઠોળ, મગફળી, તમાકુ, વગેરેની ખેતી થાય છે. જિલ્લામાં પ્રવર્તતી કૃષિ-આબોહવા પરિસ્થિતિ ફળ અને શાકભાજી જેમ કે કેરી, સપોટા, જામફળ, પપૈયા, ડુંગળી, બટાકા વગેરેની ખેતી માટે યોગ્ય છે. પંચમહાલ વિવિધ પ્રકારના શાકભાજીનું ઉત્પાદન કરે છે. પંચમહાલ જિલ્લામાં અર્ધ શુષ્ક આબોહવા છે. જિલ્લામાં સરેરાશ વરસાદ 770mm થી 880 mm સુધી બદલાય છે. ચોમાસું અનિયમિત છે અને વરસાદની મોસમમાં પણ લાંબા સૂકા સ્પેલ્સ સામાન્ય છે. જેના કારણે ખેડૂતો બીજો પાક લેવા અને દૂધાળા પશુઓને પાળી શકતા નથી. પ્રસ્તુત સંશોધન પત્રક પંચમહાલ જિલ્લાના આદિવાસીઓને પ્રાપ્ય સ્થાનીય રોજગાર અને ખેતી તથા પશુપાલન અંગે ના વિવિધ વલણો ની ચર્ચા કરવાનો પ્રયત્ન કરવા 2016 – 17ના આંકડાઓનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: પંચમહાલ, કૃષિ, પશુઓ, ઉત્પાદન, રોજગાર

પ્રસ્તાવના

પંચમહાલ જિલ્લો મધ્ય ગુજરાત પ્રદેશનો મહત્વનો જિલ્લો છે. પંચમહાલ મુખ્યત્વે ડાંગર, મકાઈ જેવા મુખ્ય પાકો ધરાવતો કૃષિ જિલ્લો છે. અન્ય પાકો જેમકે ઘઉં, કઠોળ, મગફળી, તમાકુ, વગેરેની ખેતી થાય છે. લગભગ 70% જમીન નાના અને સીમાંત ખેડૂતો પાસે છે અને જમીનનું સરેરાશ કદ 2 હેક્ટર છે. 2016-17 માટેના લિંક્ડ ક્રેડિટ પ્લાન (PLP) પ્રાધાન્યતા ક્ષેત્રના ધિરાણ પરના સુધારેલા RBI માર્ગદર્શિકા સાથે સંરેખિત કરીને તૈયાર કરવામાં રિપોર્ટમાં રૂ. 105105.19 લાખના ધિરાણ પ્રવાહનો અંદાજ મૂકવામાં આવેલ હતો. જેમાંથી પાક ઉત્પાદન ક્ષેત્રનો 39%નો મોટો હિસ્સો રૂ. 40999.84 લાખ હતો. કૃષિ હેઠળ ટર્મ લોન રૂ. 30919.13 લાખ હતો, જે લગભગ 29% હિસ્સો ધરાવે છે. MSME હેઠળ રૂ. 5377.48 લાખની સંભવિત રચના તરીકે આકારણી કરવામાં આવી છે, જે 5% છે અને બાકીનાં 26% એટલેકે રૂ. 27808.74 લાખનો નિકાસ, શિક્ષણ, હાઉસિંગ વગેરે જેવા અન્ય ક્ષેત્રો માટે અંદાજ મૂકવામાં આવ્યા છે. પ્રવૃત્તિ-વાર અને બ્લોક-વાર સંભવિત મૂલ્યાંકન પરિશિષ્ટ 1માં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. 2016-17 માટે PLP પ્રોજેક્ટનો અંદાજ રૂ. 7005.15 લાખથી વધુ છે. જ્યારે વર્ષ 2015-16 માટે PLPની સરખામણીમાં 7.14%નો વધારો દર્શાવે છે. વધુમાં, PLP પ્રોજેક્ટનો અંદાજ વર્ષ 2015-16 માટેનાં ACP લક્ષ્યાંકની સરખામણીમાં રૂ. 2180.80 લાખ વધુ છે. મુખ્ય ક્ષેત્રો અને માળખા આધારિત/નોન-ક્રેડિટ ઇનપુટ્સના સંદર્ભમાં સૂચવેલ પગલાં નીચે મુજબ છે:

¹ કિશોર ડી. ગોહિલ - સંશોધક

² ડૉ. હરીગોપાલ અગ્રવાલ - માર્ગદર્શક

મુખ્ય ક્ષેત્રો પર ક્ષેત્રવાર ટિપ્પણીઓ

પાક ઉત્પાદન, જાળવણી અને માર્કેટિંગ

જિલ્લામાં પ્રવર્તતી કૃષિ-આબોહવા પરિસ્થિતિ ફળ અને શાકભાજી જેમ કે કેરી, સપોટા, જામફળ, પપૈયા, ડુંગળી, બટાકા વગેરેની ખેતી માટે યોગ્ય છે. પંચમહાલ વિવિધ પ્રકારના શાકભાજીનું ઉત્પાદન કરે છે. જેમાં લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજી, રીંગણ, ટામેટા, ભીંડા, ઓકરા વગેરે. જો કે, માર્કેટિંગ હેતુ માટે આ ઉત્પાદનોને ચેનલાઈઝ કરવામાં મદદ કરવા માટે કોઈ સંગઠિત વર્ગીકરણ, ગ્રેડિંગ, સફાઈ, પેકેજિંગ સુવિધાઓ નથી. ઉચ્ચ મૂલ્યના પાકો અને શાકભાજી લેવાનો અવકાશ છે જે નાના અને સીમાંત ખેડૂતોને વધુ આવક આપશે.

જળ સંસાધનો અને જમીન વિકાસ

પંચમહાલ જિલ્લામાં અર્ધ શુષ્ક આબોહવા છે. જિલ્લામાં સરેરાશ વરસાદ 770mm થી 880 mm સુધી બદલાય છે. ચોમાસું અનિયમિત છે અને વરસાદની મોસમમાં પણ લાંબા સૂકા સ્પેલ્સ સામાન્ય છે. જેના કારણે ખેડૂતો બીજો પાક લેવા અને દૂધાળા પશુઓને પાળી શકતા નથી. જળ સંસાધન વ્યવસ્થાપન પર વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ખેડૂતો ટપક અને છંટકાવ સિંચાઈ પદ્ધતિ અપનાવી શકે છે, જેના માટે GGRC તરફથી સબસિડી ઉપલબ્ધ છે.

ખેત યાંત્રીકરણ

ખેતીમાં મજૂરોની અછત એક મોટી સમસ્યા છે. બેંક લોન દ્વારા મિની ટ્રેક્ટર, ડાંગર ટ્રાન્સપ્લાન્ટર, શ્રેશર વગેરે જેવી વિવિધ ક્ષાર્મ મશીનરીની ખરીદી માટે બેંક ધિરાણમાં વધારો થવો જોઈએ. ટ્રેક્ટર, પાવર ટીલર વગેરે જેવા ખેતીના ઘણા સાધનો કે જેના માટે ગુજરાત સરકારના કૃષિ વિભાગ તરફથી સબસિડી પણ ઉપલબ્ધ છે. SF/MFને ક્ષાર્મ મશીનરી અને સાધનસામગ્રી ખરીદવા માટે સક્ષમ કરવા બેંકો વધુને વધુ JLG ધિરાણની વ્યૂહરચના અપનાવી શકે છે. આ તેમની ઉત્પાદકતામાં વધારો કરશે અને કઠોરતાને પણ ઘટાડશે.

વૃક્ષારોપણ અને બાગાયત

જિલ્લામાં બાગાયતી પાકો હેઠળનો વિસ્તાર વધી રહ્યો છે જેને જિલ્લામાં પરંપરાગત પાક પદ્ધતિના વિકલ્પ તરીકે પ્રોત્સાહિત કરવાની જરૂર છે. બેંક ક્રેડિટ સાથે ગ્રીનહાઉસ/નિયંત્રિત પરિસ્થિતિઓ જેવી આધુનિક પદ્ધતિઓ હેઠળ શાકભાજી અને ફ્લોરીકલ્ચરના વાવેતરને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય છે. નાબાર્ડે જિલ્લામાં વાડી પ્રોજેક્ટ અમલમાં મૂક્યા છે જ્યાં આદિવાસીઓની આવકનું સ્તર નોંધપાત્ર રીતે વધ્યું છે. બાગાયત વિભાગ દ્વારા સમાન મોડેલની નકલ કરવામાં આવી શકે છે.

પશુપાલન

ડેરી એ કૃષિ પછી બીજી સૌથી મોટી આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે. પંચમહાલમાં 1586 દૂધ સહકારી મંડળીઓ આવેલી છે. પંચમહાલ ડેરી પાસે 12 લાખ લિટર/દિવસની દૂધ પ્રક્રિયા કરવાની ક્ષમતા છે, જેમાં દૈનિક પ્રાપ્તિ લગભગ 8.50 લાખ લિટર/દિવસ છે. તેથી આ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવા માટે ઘણો અવકાશ છે. પંચમહાલ ડેરી લાભાર્થીઓને દૂધ પરીક્ષણ મશીન, મિલ્ક ચિલિંગ યુનિટ વગેરે આપવા ઉપરાંત ખૂબ જ નજીવા વ્યાજે ખેડૂતોને પશુઓની ખરીદીને પણ સમર્થન આપે છે અને સમગ્ર જિલ્લામાં દૂધનો સારો સંગ્રહ પણ કરે છે. ભારત સરકારની ડેરી આંત્રપ્રિન્યોરશિપ ડેવલપમેન્ટ સ્કીમ (DEDS) હેઠળ સબસિડી પણ ઉપલબ્ધ છે. આ ઉપરાંત DIC દૂધાળા પશુઓ માટે સબસિડી પણ આપે છે. પશુપાલન, ખાસ કરીને ડેરી એ સૌથી યોગ્ય પેટાકંપની વ્યવસાય છે.

MSME

પંચમહાલ જિલ્લો ગુજરાતનો પ્રખ્યાત હાલોલ જીઆઈડીસી વિસ્તાર ધરાવે છે. આ જિલ્લો સ્ટીલ ઉત્પાદનો, ઓટોમોબાઈલ અને કાયોજેનિક સાધનો માટે ઉત્પાદનનો આધાર છે. રોજગાર નિર્માણ માટે આનુષંગિક ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવી રહ્યા છે. આ ઔદ્યોગિક વિસ્તારને નિયમિત વીજળી અને પાણી પુરવઠાની ખાતરી આપવામાં આવી છે અને તે વડોદરા અને અમદાવાદની નજીક પણ છે. આ ફાયદાઓને લીધે, કૃષિ-બાગાયત ક્ષેત્રો, ફૂડ પ્રોસેસિંગ ઉદ્યોગ, કૃષિ-આધારિત રસાયણ અને ફાર્માસ્યુટિકલ ઉદ્યોગ, જૈવિક ખાતર ઉદ્યોગ, રબર અને પ્લાસ્ટિકમાં નવા અને નવીન પ્રયોગોની સંભવિતતાના સંદર્ભમાં તે ગુજરાતના સૌથી પ્રિય જિલ્લાઓમાંનો એક છે. ઉદ્યોગ. બેંકોએ પર્યાપ્ત કાર્યકારી મૂડી સહાયની જોગવાઈ સહિત MSME ક્ષેત્રને તેમનું ધિરાણ વધારવું જોઈએ.

વિકાસની વિશેષતાઓ, લીધેલી પહેલો, સિદ્ધિઓ, ચોક્કસ નિર્ધારણ વગેરે વાડી/વોટરશેડ મોડલ

નાબાર્ડ પ્રાકૃતિક સંસાધન વ્યવસ્થાપન પર તેની પહેલ તરીકે જિલ્લામાં 2500 આદિવાસી પરિવારો માટે વાડી વિકાસને ટેકો આપ્યો છે. 'WADI' મોડલ એ અભિગમમાં સર્વગ્રાહી છે, ઉત્પાદન, પ્રક્રિયા અને ઉત્પાદન અને અન્ય આજીવિકા જરૂરિયાતોને સંબોધિત કરે છે. વાડી ખેડૂતો પાસેથી વિવિધ ઉત્પાદનોના પ્રોસેસિંગ અને માર્કેટિંગ માટે ફોરવર્ડ લિન્કેજ પ્રદાન કરવા માટે ફાર્મર્સ પ્રોડ્યુસર્સ ઓર્ગેનાઇઝેશન (FPOs) ની રચના કરવામાં આવી રહી છે. ઘોઘુમ્બા અને જાંબુઘોડા બ્લોકના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં, નાબાર્ડ સફળતાપૂર્વક વોટરશેડ કાર્યક્રમો પૂર્ણ કર્યા છે. આ વિસ્તારમાં પાણી જાળવી રાખવાના વિવિધ પગલાંના અમલીકરણને કારણે ભૂગર્ભ જળ સ્તરમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. આના પરિણામે આદિવાસીઓ બહુવિધ પાક લે છે, જીવનધોરણમાં વધારો કરે છે અને શહેરોમાં તેમના સ્થળાંતરની તપાસ કરે છે.

વિસ્તાર આધારિત યોજના

જિલ્લામાં ડેરી વિકાસની પ્રવૃત્તિ સૌથી વધુ માંગવામાં આવે છે. નાબાર્ડ, લીડ બેંક, અન્ય બેંકો, લાઇન વિભાગોના સંકલિત પ્રયાસો સાથે "પરિપક્વ SHG મહિલા સભ્યોને દૂધાળા પશુને ધિરાણ" અને 'ગ્રામીણ ગોડાઉન-ગ્રેડિંગ અને સોર્ટિંગ યુનિટ' માટે વિસ્તાર આધારિત યોજના (ABS) ઓળખવામાં આવી છે. આનાથી આ પ્રવૃત્તિઓના વિકાસ માટે ભાર મળશે. ભારત સરકારે વર્ષ 2015-16 અને 2016-17 માટે રૂ. 350 કરોડની બજેટ જોગવાઈ સાથે ક્લાઇમેટ ચેન્જ પર નેશનલ એડેપ્ટેશન ફંડ (NAFCC) ની સ્થાપના કરી છે. નાબાર્ડ તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી છે. ફંડ હેઠળ અનુકૂળ પ્રોજેક્ટના અમલીકરણ માટે જવાબદાર રાષ્ટ્રીય અમલીકરણ એન્ટિટી (NIE) છે. ખેડૂતને અસરકારક ભાવ સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે, રાષ્ટ્રીય કૃષિ બજાર પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી રહ્યું છે તે પર્યાપ્ત સંગ્રહ સુવિધાઓ દ્વારા સમર્થિત ઉકેલ બની શકે છે.

2016-17 માટે ભારણ વિસ્તારો

પીએલપી દસ્તાવેજ, ભારત સરકાર અને ગુજરાત સરકાર દ્વારા કૃષિ, બાગાયત અને ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરના ક્ષેત્રોમાં લેવાયેલ વિકાસ પહેલોની ચર્ચા કરવા ઉપરાંત, નીચેના મહત્વના ક્ષેત્રો પર ભાર મૂકે છે અને જિલ્લાના તમામ હિતધારકોની સામૂહિક ભાગીદારી માટે આહ્વાન કરે છે. ધિરાણ યોજના અને 2016-17 માટે લક્ષ્યાંકોની સિદ્ધિ તરફ કામ કરવું.

- અ) જિલ્લાના સીડી રેશિયોમાં સુધારો અને KCC હેઠળ તમામ પાત્ર ખેડૂતોના કવરેજ.
- બ) સંયુક્ત જવાબદારી જૂથો (JLGs) ને પ્રોત્સાહન આપવું અને કેડિટ લિંકેજની ખાતરી કરવી.
- ક) સ્વસહાય જૂથોની ક્ષમતા નિર્માણ અને એસએચજી લિંકેજને અપસ્કેલિંગ કરવું.
- ડ) સંભવિત ક્ષેત્રો મુખ્યત્વે ફાર્મ મિકેનાઇઝેશન, ડેરી અને ફૂડ એન્ડ એગ્રી પ્રોસેસિંગને ધિરાણ આપીને કૃષિમાં મૂડી નિર્માણની ખાતરી કરવી.
- ઇ) વિસ્તાર વિકાસ યોજનાઓનું અમલીકરણ.
- ફ) વાડી પ્રોજેક્ટ વિસ્તારમાં ઉત્પાદક સંસ્થાઓની રચના.

જિલ્લાની રૂપરેખા

પંચમહાલ જિલ્લાનો ઇતિહાસ સોલંકી વંશના રાજા વનરાજના પ્રદેશમાં 7મી સદી (647)માં સ્થપાયેલ ચાંપાનેર શહેરની આસપાસ ફરે છે. પંચમહાલ ગુજરાતના પૂર્વ ભાગમાં આવેલું છે. જિલ્લો 7 તાલુકાઓમાં ફેલાયેલો છે અને ગોધરા જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. પંચમહાલ ગાંધીનગર, રાજ્યના પાટનગરથી 166 કિમી છે અને રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગ (NH) 59 જિલ્લામાંથી પસાર થાય છે જે તેને અમદાવાદ (136 Kms.) અને ઈન્દોર (260 Kms.) સાથે જોડે છે. જિલ્લાની કુલ રેલ લંબાઈ 155 કિમી છે અને સૌથી નજીકનું એરપોર્ટ (વડોદરા) 80 કિમી દૂર છે. જિલ્લામાં મુખ્ય ઔદ્યોગિક સ્થળો કાલોલ, હાલોલ અને ગોધરા છે. કેન્દ્રીત ઉદ્યોગ ક્ષેત્રો ખનિજ, ઈજનેરી અને ઓટોમોબાઈલ, પ્રવાસન, સિંચાઈ યોજનાઓ, ડેરી ફાર્મિંગ છે. પંચમહાલ ક્વાર્ટરનું સૌથી મોટું ઉત્પાદક છે. જિલ્લાના મુખ્ય પ્રવાસી આકર્ષણોમાં પાવાગઢ પુરાતત્વીય ઉદ્યાનનો સમાવેશ થાય છે જે યુનેસ્કો દ્વારા વિશ્વ ધરોહર સ્થળ તરીકે સૂચિબદ્ધ છે, પાવાગઢમાં માતા કાલિકાનું મંદિર, પાવોલી ખાતેનું જૈન તીર્થસ્થાન, ચૈત્રી આઠમનો મેળો અને મઠ કોટલ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

અર્થતંત્ર અને ઉદ્યોગ

પંચમહાલ ખનીજ અને કૃષિ પેદાશોમાં સમૃદ્ધ છે. જિલ્લામાં મુખ્ય વ્યવસાયો ડેરી ફાર્મિંગ અને ખેતી છે. મુખ્ય પાકો ડાંગર, ઘઉં, મકાઈ અને કઠોળ છે. ખેતી ઉપરાંત કેરી, કેળા, પપૈયા, મોસંબી, જામફળ, રીંગણ, કોબી, ડુંગળી, લસણ વગેરેના બાગાયતી પાકોની મોટાપાયે ખેતી કરવામાં આવે છે. પંચમહાલ ગુજરાતમાં ક્વાર્ટરનું 97% ઉત્પાદન ધરાવે છે અને અન્ય જિલ્લાઓ અને પ્રદેશોને સપ્લાય કરે છે. જિલ્લો સ્ટીલ ઉત્પાદનો, ઓટોમોબાઈલ અને કાયોજેનિક સાધનો માટેનો આધાર છે. જિલ્લામાં હાજર મુખ્ય ખનિજો ક્વાર્ટઝ, માર્બલ અને ગ્રેનાઈટ છે. જિલ્લામાં પ્રવાસન સ્થળો અને મેળાઓ દર વર્ષે મોટી સંખ્યામાં પ્રવાસીઓને આકર્ષે છે. જિલ્લાના કુલ વિસ્તારનો આશરે 10% વિસ્તાર જંગલો હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યો છે.

અર્થતંત્રનાં ચાલકો

જિલ્લાની અર્થવ્યવસ્થા ડેરી ફાર્મિંગ અને કૃષિ પદ્ધતિઓ દ્વારા સંચાલિત છે. નાના પાયાનાં ઉદ્યોગ ક્ષેત્ર જેમકે ફૂડ પ્રોસેસિંગ એકમો, લાકડાનાં ઉત્પાદનો અને મશીન ટૂલ્સ વગેરે અર્થતંત્રનાં સહાયક સ્તંભો છે. નાના ઉદ્યોગોનો ઉદ્ભવ, ખનીજોનો વિશાળ ભંડાર અને અનેક ઔદ્યોગિક સાહસિકોનું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ જિલ્લામાં આર્થિક અને ઔદ્યોગિક વિકાસને વેગ આપે છે. જિલ્લામા ઈજનેરી ક્ષેત્રના વિકાસમા તાજેતરના ઉછાળાએ વધુ નોકરીઓ ઉમેરી છે અને લોકો માટે તકો વધારી છે.

ક્રમ	વિગતો	પીએલપી પ્રોજેક્શન 2016-17
અ	ખેત ધિરાણ	
1	પાકની ઉપજ, માવજત અને માર્કેટિંગ	40999.84
2	ખેતી માટેની ટર્મલોન અને સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓ	23214.83
	કુલ	64214.67
બ	કૃષિની માળખાગતા સુવિધાઓ	4301.06
ક	આનુષંગિક પ્રવૃત્તિઓ	3403.24
1	કૃષિ માટે સંભવિત ધિરાણ (અ+બ+ક)	71918.97
2	MSME	5377.48
3	નિકાસ	988.00
4	શિક્ષણ	9576.00
5	આવાસ	13238.00

6	પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જા	1498.24
7	અન્ય	1877.30
8	બેંક ધિરાણ સાથે સંકળાયેલ સામાજિક માળખાકીય સુવિધા	631.20
	કુલ અગ્રતા ક્ષેત્ર	105105.19

સેક્ટર મુજબના અંદાજોનો સારાંશ (વર્ષ 2016-17) (રૂ. લાખ)

ક્રમ	વિગતો	પીએલપી પ્રોજેક્શન 2016-17
	કૃષિ માટે સંભવિત ધિરાણ	
અ	ખેત ધિરાણ	
1	ખેત ઉત્પાદન, માવજત અને માર્કેટીંગ	40999.84
2	જળ સંસાધનો	2952.50
3	ખેતીનું યાંત્રિકીકરણ	5069.91
4	બાગાયત અને વાવેતર (રેશમ ઉછેર સહિત)	1670.66
5	વન સંવર્ધન અને પડતર જમીનનો વિકાસ	573.76
6	પશુપાલન - ડેરી	6833.36
7	પશુપાલન - મરઘાં	922.88
8	પશુપાલન - ઘેટાં, બકરી, ડુક્કર વગેરે	749.84
9	માછીમારી (દરિયાઈ, અંતરિયાળ, ખારાં પાણી)	305.20
10	અન્ય - બળદ, બળદગાડું વગેરે	4136.72
	(રૂ. 40999.84 + અન્ય રૂ. 23214.83) કુલ	64214.67
બ	કૃષિની માળખાગત સુવિધા	
1	સ્ટોરેજ સુવિધાનું બાંધકામ (વેર હાઉસ, માર્કેટ યાર્ડ, ગોડાઉન, કોલ્ડ સ્ટોરેજનાં એકમો)	1006.20
2	જમીન વિકાસ, જમીન સુધારણાં, પાણીની સુવિધાઓનો વિકાસ	790.56
3	અન્ય (ટીસ્યુ કલ્ચર, એગ્રી-બાયો ટેકનોલોજી, બીજ ઉત્પાદન, જૈવ જંતુનાશકો / ખાતર, કૃમિ ખાતર.)	2504.30
	કુલ	4301.06
ક	આનુષંગિક પ્રવૃત્તિઓ	
1	ખોરાક અને કૃષિ પ્રક્રિયા	2057.00
2	અન્ય (ખેડૂતોની સહકારી મંડળીઓને તેમની પેદાશોના નિકાલ માટે લોન, ખેત દવાખાનાં, ખેત વ્યાપાર કેંદ્રો, ધિરાણ માટે PACs, FSS, LAMPSને લોન)	134.24
	કુલ	3403.24
	કુલ કૃષિ વિષયક	71918.97
2	સૂક્ષ્મ, નાના અને મધ્યમ એકમો	
1	MSME = કાર્યકારી મૂડી	531.64
2	MSME - રોકાણ ધિરાણ	4845.84
	કુલ MSME	5377.48

3	નિકાસ ધિરાણ	988.00
4	શૈક્ષણિક	9576.00
5	મકાન	13238.00
6	પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જા	1498.24
7	અન્ય (SHGs / JLGs / પીડિત વ્યક્તિઓ વગેરેને ધિરાણ)	1877.30
8	બેંક ધિરાણ ધરાવતાં સામાજિક માળખા	631.20
	કુલ અગ્રિમતાવાળા ક્ષેત્ર	105105.19

(માહિતી સ્ત્રોત: જિલ્લો: પંચમહાલ, રાજ્ય: ગુજરાત)

જિલ્લામાં નાબાઈની દરમિયાનગીરી

નાબાઈ પાસે જાંબુઘોડામાં એક વોટરશેડ પ્રોજેક્ટ અને ઘોંઘંબા તથા મોરવા હડફ તાલુકામાં 2500 આદિવાસી લોકો માટે 3 વાડી પ્રોજેક્ટ છે, જેનો અમલ NGO દ્વારા કરવામાં આવે છે. વોટરશેડ પ્રોજેક્ટ હેઠળ જમીનની સારવાર કરવામાં આવી છે અને ભૂગર્ભ જળ સ્તરમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે, પરિણામે કૃષિ ઉત્પાદનમાં વધારો થયો છે. વાડી કાર્યક્રમ હેઠળ, આંબા, લીંબુ અને જામફળના વૃક્ષો વાવવા ઉપરાંત આદિવાસી લોકો આંતરખેડ તરીકે મંડપની રચના સાથે શાકભાજીની ખેતી કરે છે. આનાથી તેમની આવકમાં વધારો થયો છે કારણ કે તેમને માત્ર ડાંગર અને મકાઈ જેવા તેમના પરંપરાગત પાક ઉત્પાદન પર આધાર રાખવો પડતો નથી. તેણે દૃશ્યમાન અસર કરી છે અને તે નિદર્શન અને ટકાઉ મોડેલ તરીકે અલગ છે.

જિલ્લાની વિગતો							
જિલ્લો - પંચમહાલ		રાજ્ય - ગુજરાત			વિભાગ - મધ્ય		
1. ભૌતિક અને વહીવટી સુવિધાઓ		2. જમીન અને વાતાવરણ					
કુલ ભૌગોલિક ક્ષેત્રફળ કી.મી.	5210	ખેતી	અર્ધ શુષ્ક				
પેટાવિભાગની સંખ્યા	3						
બ્લોકની સંખ્યા	7	આબોહવા	ગુજરાતનાં મેદાનો અને ડુંગરાળ વિસ્તાર				
ગામડાંની સંખ્યા	597	જમીનનો પ્રકાર	ફળદ્રુપ, મધ્યમ કાળી જમીન, કાંપવાળી				
પંચાયતની સંખ્યા	464						
3. જમીનનો ઉપયોગ (હેક્ટરમાં)		4. વરસાદ અને ભૂગર્ભ જળ					
કુલ વિસ્તાર	5210 00	વરસાદ	સામા ન્ય	વાસ્તવિક	2011-12	2012-13	2013-14
જંગલની જમીન	1170 00	ઉપલબ્ધ તા	1000		792	791	1191
ખેતી માટે બિન ઉપલબ્ધ વિસ્તાર	6370 0		સામાન્યથી અલગતા (%) ચોખ્ખો વાર્ષિક		-21	-21	19
					ચોખ્ખો વાર્ષિક		પુરાંત
કાયમી ગૌચર અને ચરવાની જમીન	1520 0	5. જમીન હોલિંગનું વિતરણ					
વિવિધ વૃક્ષો માટેની જમીન	0	હોલિંગનું વર્ગીકરણ	હોલિંગ		વિસ્તાર		
ખેતીલાયક બંજર જમીન	1210 0		સંખ્યા	કુલ %	હેક્ટર	કુલ %	
વર્તમાન પડતર	2920 0	<=1 હેક્ટર	106960	51	43310	14	

અન્ય પડતર	1000	>1 થી <=2 હેક્ટર	50635	24	72829	23	
ચોખ્ખો વાવણી વિસ્તાર	3183 18	>2 હેક્ટર	51332	25	197373	63	
કુલ વાવણી વિસ્તાર	3840 16	કુલ	208927	100	313512	100	
એક કરતાં વધુ વખત વાવેતર થયેલ વિસ્તાર	2810 0						
પાકની તીવ્રતા (GCA/NSA)(%)	121						
6. કામદારોની રૂપરેખા (.000માં)		7. વસ્તી વિષયક રૂપરેખા (.000માં)					
ઉપરોક્ત ખેતી કરનાર	194	શ્રેણી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	ગ્રામીણ	શહેરી
		વસ્તી	1391	713	678	2055	335
ખેત મજૂર	96	અનુસૂચિત જાતિ	53	27	26	83	17
ઘરગથ્થુ ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલા કામદારો	5	અનુસૂચિત જનજાતિ	360	184	176	698	24
સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાયેલા કામદારો	69	સાક્ષર	1727	1032	695	843	183
અન્ય કામદારો	257	બી.પી.એલ	64				
8. ઘર		9. સંયુક્ત					
કુલ ઘર	447	ઇંટ/પથ્થર/કોંક્રીટ ધરાવતા મકાન	196	વીજબળ ધરાવતાં મકાન	398		
ગ્રામીણ ઘર	379	પીવાનાં પાણીની સુવિધા વાળા	447	સ્વતંત્ર શૌચાલય ધરાવતાં	119		
બીપીએલ ઘર	64	બેંકની સેવા ધરાવતા મકાનો	200	રેડિયો / ટીવી ધરાવતાં	1		
10. ગ્રામ્ય સ્તરની માળખાકીય સુવિધાઓ		11. આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા સંબંધિત માળખાકીય સુવિધાઓ					
ગામડાઓનું વીજળીકરણ	597	આંગણવાડી	253	દવાખાના	8		
કૃષ વીજપુરવહો ધરાવતાં ગામડાં	597	પ્રાથમિક આરોગ્ય કેંદ્ર	68	હોસ્પિટલ	32		
ટપાલ સેવા ધરાવતાં ગામડાં	222	પ્રાથમિક આરોગ્ય પેટા કેંદ્ર	400	હોસ્પિટલ	1294		
બેંકિંગ સુવિધા ધરાવતાં ગામડાં	597	12. કૃષિ મટે માળખાકીય અને સહાયક સેવા					
પ્રાથમિક શાળા ધરાવતાં ગામડાં	597	ખાતર/બીજ/જંતુનાશકની દુકાન (સંખ્યા)	32	ખેતીનાં પંપ (સંખ્યા)	31792		
પ્રાથમિક આરોગ્ય કેંદ્ર ધરાવતાં ગામડાં	597	કુલ વપરાશ (મે.ટ.)	11809 1	ઊર્જાયુક્ત પંપસેટ	---		
પીવાલાયક પાણી ધરાવતાં ગામડાં	597	પૂરા પાડવામાં આવેલ પ્રમાણિત બીજ		ખેત સહાય કેંદ્ર	76		
જોડાયેલાં ગામડાં	597	જંતુનાશકોનો વપરાશ (મે.ટ.)	73000	જમીન ચકાસણી કેંદ્ર	1		

13. સિંચાઇ વ્યવસ્થા			ટ્રેક્ટર (સંખ્યા)	10167	નર્સરી વાવેતર	0		
કુલ ઉપલબ્ધ વિસ્તાર	1491 73		પાવર ટીલર (સંખ્યા)	6874	ખેડૂત	477		
ચોખ્ખી સિંચાઇ	9696 2		થ્રેસર / કટર (સંખ્યા)	3353	કૃષિ વિજ્ઞાન કેંદ્ર (સંખ્યા)	1		
નહેરો/કેનાલ દ્વારા સિંચાઇ થતો વિસ્તાર	5332 9		14. સ્ટોરેજ, વાહન વ્યવહાર માટે વ્યવસ્થા					
ફવા દ્વારા સિંચાઇ થતો વિસ્તાર	3394 0		ગ્રામીણ/શહેરી કેંદ્ર/ બજાર (સંખ્યા)	28		19		
ટાંકીઓ દ્વારા સિંચાઇ થતો વિસ્તાર	2500		પાકા રોડની લંબાઇ (કી.મી.)	4862				
અન્ય સ્ત્રોતો દ્વારા સિંચાઇ થતો વિસ્તાર	9693		રેલ્વે લાઇનની લંબાઇ (કી.મી.)	155		14700		
સંભવિત સિંચાઇ માટેનાં ઉપાય (આશરે સિંચાઇ)	9946 2		જાહેર પરિવહન વાહન (સંખ્યા)	16739 4		1		
			માલ પરિવહન વાહન (સંખ્યા)			1		
15. ખેત ઉપજ			16. મુખ્ય પાકનું ક્ષેત્રફળ, ઉત્પાદન					
પ્રક્રિયાનાં પ્રકાર	સંખ્યા	ક્ષમ તા (મે.ટ ન)	પાક	2013-14		2014-15		સરેરા શ ઉપજ
				વિસ્તાર (હે)	ઉત્પાદન (મે.ટન)	વિસ્તાર (હે)	ઉત્પાદન (મે.ટન)	
અનાજ (ચોખા/લોટ/દાળ/તેલ/ચા/ કોફી)	1045							
શેરડી			પેડી	44720	50802	44691	50769	1136
ફળ (પલ્પ/જ્યુસ/ફ્રુટ ડ્રિંક)			ઘઉં	21218	64715	23072	70369	3050
મસાલા			જુવાર	18	25	55	77	1397
સૂકામેવા			મકાઇ	67839	141173	62500	13006 2.5	2081
કપાસ	440		મગફળી	4387	6580.5	40	600	1622
દૂધ (પ્રતિ દિવસ)	1	12 લખ લીટર	બાજરી	620	806	972	1264	1300
માંસ	0	0	કઠોળ	15388	17696	17944	20636	1150
પશુ આહાર	0	0						
17. પશુ વસ્તી (2012ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે) (,000માં)			18. સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓના વિકાસ માટે માળખાકીય સુવિધા					

પશુની શ્રેણી	કુલ સંખ્યા	નર	માંદા	વેટરનરી હોસ્પિટલ / દવાખાનાં	75	પશુબજાર (સંખ્યા)	7	
ઢોર કોસબ્રીડ	- 956898	1859 7	7710 1	રોગ નિદાન કેંદ્ર (સંખ્યા)	0	દૂધ સંગ્રહ કેંદ્ર (સંખ્યા)	1586	
ઢોર સ્વદેશી	- 577811	3141 94	2636 17	કૃત્રિમ બીજદાન કેંદ્ર (સંખ્યા)	32	માછીમારો	21	
ભેસ	733489	6645 9	6670 30	પશુ સંવર્ધન કેંદ્ર	0	મત્સ્ય બીજ	0	
ઘેટા કોસબ્રીડ	- 384	219	165	પશુપાલન કેંદ્ર (સંખ્યા)	0	માછલી બજાર	6	
ઘેટાં સ્વદેશી	- 1811	327	1484	ડેરી સહકારી મંડળી (સંખ્યા)	1586	મરઘાં ઉછેર કેંદ્ર (સંખ્યા)		
બકરી	597548	1438 34	4537 14	સુધારેલ ઘાસચારાના ખેતરો (સંખ્યા)	0	કતલખાનાં (સંખ્યા)	1	
ડુક્કર કોસબ્રીડ	- 10	7	3	19. દૂધ, માછલી, ઇંડાનું ઉત્પાદન અને તેમની પ્રતિ વ્યક્તિ ઉપલબ્ધતા				
ડુક્કર સ્વદેશી	- 0	0	0	માછલી	ઉત્પાદન	3805	માથાં દીઠ ઉત્પાદ ન	1.12
ઘોડા/ગઘેડાં/ ઉંટ	162/2042 /84			ઇંડા	ઉત્પાદન	236	માથાં દીઠ ઉત્પાદ ન	10
મરઘાં કોસબ્રીડ	- 18165	8206	9959	દૂધ	ઉત્પાદન	850	માથાં દીઠ ઉત્પાદ ન	198
મરઘાં સ્વદેશી	= 264407	1046 18	1597 89	માંસ	ઉત્પાદન	229	માથાં દીઠ ઉત્પાદ ન	0.042
સૌજન્ય : ક્રમ નંબર - 1, 6, 7, 9, 19 2001 ની ગણતરી પ્રમાણે, ક્રમ નંબર - 2, 3, 5, 8, 12, 13, 14 અને 16 અર્થતંત્ર અને રાજ્યના કૃષિ નિયામક વિભાગ, ક્રમ નંબર - 15, જીલ્લા જમીન કેંદ્ર અર્થતંત્ર અને રાજ્યના કૃષિ નિયામક વિભાગ, ક્રમ નંબર - 17 એ.એચ. ગણતરી 2012 વિભાજન પહેલાં પંચમહાલ જિલ્લો 11 બ્લોક ધરાવતો હતો, વિભાજન પછી પંચમહાલ જિલ્લામાં 7 બ્લોક છે.								

બેંકિંગ પ્રોજેક્ટ										
જીલ્લો - પંચમહાલ			રાજ્ય - ગુજરાત			બેંક - બેંક ઓફ બરોડા				
1. નેટવર્ક અને આઉટરીચ										
સંસ્થા	બેંક/સોસાયટીની સંખ્યા	બ્રાન્યની સંખ્યા				જોડાયેલ બિન-ઔપચારિક સંસ્થાઓની સંખ્યા			પ્રતિ બ્રાન્ય આઉટરીચ	
		કુલ	ગ્રામીણ	અર્ધ શહેરી	શહેરી	mFls/mFO	SHGs/JLGs	BCs/BFs	ગામડાં	ઘર
વ્યાપારી બેંક	18	86	45	20	21	----	11767	127	16	4714
પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	1	25	20	4	1	----	4325	55	11	1851
જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક	1	11	6	3	2	----	168		52	16495
કૃષિ અને ગ્રામીણ સહકારી બેંક	1	4	0	3	1	----			172	51844
પ્રાથમિક કૃષિ સહકારી મંડળી		134	134			----			6	1657
અન્ય	5	10	1	6	3	----				
બધી સંસ્થાઓ	26	136	72	36	28	0	16260	182	257	76561
2. બાકી થાપણો										
સંસ્થા	ખાતાની સંખ્યા				થાપણોની રકમ (.000માં)					

	31 - માર્ચ - 13	31 - માર્ચ - 14	31 - માર્ચ - 15	વૃદ્ધિ (%)	હિસ્સો (%)	31 - માર્ચ - 13	31 - માર્ચ - 14	31 - માર્ચ - 15	વૃદ્ધિ (%)	હિસ્સો (%)
વ્યાપારી બેંકો	----	----	----	----		37286530	32150300	42311355	31.60	90.29
પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	----	----	----	----		4855973	3825235	423581	10.62	9.03
સહકારી બેંક	----	----	----	----		551320	325356	319149	-1.91	0.68
અન્ય	----	----	----	----		0	0	0	0	0.00
કુલ સંસ્થાઓ	----	----	----	----		42693823	36300891	46862085	29.09	100.00

3. બાકી લોન અને ચેડવાન્સ

સંસ્થા	ખાતાની સંખ્યા					ઘિરાણની રકમ (.000માં)				
	31 - માર્ચ - 13	31 - માર્ચ - 14	31 - માર્ચ - 15	વૃદ્ધિ (%)	હિસ્સો (%)	31 - માર્ચ - 13	31 - માર્ચ - 14	31 - માર્ચ - 15	વૃદ્ધિ (%)	હિસ્સો (%)
વ્યાપારી બેંકો	----	----	----	----		1717271	15630639	20591783	31.74	89.56
પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	----	----	----	----		2125802	1745976	1924845	10.24	8.37
સહકારી બેંક	----	----	----	----		938693	366169	47651	30.14	2.07
અન્ય	----	----	----	----		0	0	0	0	0
કુલ સંસ્થાઓ	----	----	----	----		4781766	17742784	22993149	29.59	100

4. સી.ડી. રેશિયો

5. નાણાંકીય સમાવેશ હેઠળ કામગીરી (ખાતાની સંખ્યા)

સંસ્થા	સી.ડી. રેશિયો	સંસ્થા	2013-14 દરમિયાન	સંચિત

	31 માર્ચ 13	31 માર્ચ 14	31 માર્ચ 15		થાપણો	જમા	થાપ ણો	જમા
વ્યાપારી બેંક	46.06	44.78	51.60	વ્યાપારી બેંક	----	----	----	----
પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	47.78	46.97	45.49	પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	----	----	----	----
સહકારી બેંક	170.2 6	96.95	149.3 0	સહકારી બેંક	----	----	----	----
અન્ય	334.4 4	100.1 9	67.74	અન્ય	----	----	----	----
બધી સંસ્થા	44.80	49.07	49.07	બધી સંસ્થા	----	----	----	----

6. રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યાંકોને પૂર્ણ કરવા માટે કામગીરી

	પ્રાથમિક ક્ષેત્રની લોન		કૃષિ ક્ષેત્ર માટેની લોન		નબળી પરિસ્થિતિ વાળાને લોન		DRI યોજના હેઠળ લોન		મહિલાઓને લોન	
	રકમ (.000માં)	કુલ લોન નાં %	રકમ (.000 માં)	કુલ લોન નાં %	રકમ (.000 માં)	કુલ લોનનાં %	રકમ (.000માં)	કુલ લોન નાં %	રકમ (.000 માં)	કુલ લોન નાં %
વ્યા પારી બેંક	12907371	63	60046 05	29	47190 86	23	7145	0	11090 79	5
પ્રાદે શિક ગ્રા મીણ બેંક	1423243	74	99417 8	52	81570 9	42			29314	2
સહ કારી બેંક	437036	92	36547 3	77	13134 8	28			1014	0
અન્ય	0	0	0	0	0	0			0	0
બધી સં સ્થા	14767650	64	73642 56	32	56661 43	25	7145	0	11394 07	5

8. વાર્ષિક ધિરાણ યોજનાઓ હેઠળ ક્ષેત્રવાર કામગીરી

વ્યા પક ક્ષેત્ર	2012-13			2013-14			21014-15			છેલ્લા ત્રણ વર્ષની સરેરા શ સિદ્ધિ
	લક્ષ્ય	સિદ્ધિ (.000 માં)	સિદ્ધિ (ટકા માં)	લક્ષ્ય	સિદ્ધિ (.000માં)	સિદ્ધિ (ટકામાં)	લક્ષ્ય	સિદ્ધિ (.000 માં)	સિદ્ધિ (ટકા માં)	

										(ટકા માં)
પાઠ લોન	28824	20269	70.3 2	2040 4	17164	84	28082	16887	60	70.26
ટર્મ લોન (ખે તી)	22840	33737	147. 71	1869 8	10369	55	17335	14043	81	98.77
કુલ કૃષિ ધિરા ણ	70994	66355	93.4 7	5782 2	34803	60	71418	37233	52	69.11
બિન કૃષિ ક્ષેત્ર	5840	7662	131. 20	6580	12630	192	13557	7077	52	105.3 6
અન્ય અગ્રિ મ ક્ષેત્ર	19330	12349	63.8 9	1872 0	7270	39	26001	6303	24	40.47
કુલ અગ્રિ મ ક્ષેત્ર	96164	86366	89.8 1	8312 2	54703	65.81	11097 6	50613	46	66.04
9. પુનઃપ્રાપ્તિ સ્થિતિ										
સં સ્થા	2012-13			2013-14			2014-15			છેલ્લા ત્રણ વર્ષની સરેરા શ પુનઃ પ્રાપ્તિ (ટકા માં)
	માંગ (.000માં)	પુનઃપ્રા પ્તિ (.000 માં)	પુનઃપ્રા પ્તિ (ટકામાં)	માંગ (.000 માં)	પુનઃપ્રા પ્તિ (.000માં)	પુનઃપ્રા પ્તિ (ટકામાં)	માંગ (.000 માં)	પુનઃ પ્રાપ્તિ (.000 માં)	પુનઃ પ્રાપ્તિ (ટકા માં)	
વ્યા પારી બેંક	--	--	--	43721 3	176740	40	41916 1	16176 8	39	40

પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંક	--	--	--	34264	342	1	4053	182	4	3
સહકારી બેંક	--	--	--	14736	9	0	14576	19	0	0
અન્ય	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0
કુલ સંસ્થાઓ	--	--	--	486213	177091	41	437790	161969	43	42
સૌજન્ય : મુખ્ય બેંક અને SLBC										

નિષ્કર્ષ

ખાનગી ક્ષેત્રની મૂડી નિર્માણનો મુખ્ય ચાલક રોકાણ કેડિટ છે. કુલ કૃષિ ધિરાણમાં તેનો હિસ્સો વધારવા માટે તાત્કાલિક ભાર મૂકવો જરૂરી છે. દસ્તાવેજ, તેથી, કૃષિ અને સંલગ્ન ક્ષેત્રોમાં મૂડી નિર્માણની ગતિને વેગ આપવા પર ભાર મૂકીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. આ ધ્યેય તમામ હિતધારકોના સંકલિત પ્રયાસોથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. નાણાકીય વર્ષ 2016-17 માટે લિંક્ડ કેડિટ પ્લાને ચોક્કસપણે કૃષિમાં મૂડી નિર્માણને વધુ વેગ આપી, કૃષિ ઉત્પાદન અને ઉત્પાદકતામાં સુધારો કરવામાં અને આ રીતે ગ્રામીણ સમૃદ્ધિને સુરક્ષિત કરવામાં મદદ કરી છે.

સંદર્ભ:

1. <https://agri.gujarat.gov.in/animal-husbandry-schemes-guj.htm>
2. <https://gu.vikaspedia.in/agriculture>
3. <https://gujarativishwakosh.org>